

De același autor:

- *Bardo Thödol, Cartea tibetană a morților*, studiu introductiv și traducere, în următoarele ediții:
 - Colecția Revistei Arca, 1992
 - Sophia, 1994;
 - Herald, 1995, 2004, 2010, 201.
- *Încăperea diacului*, proză scurtă, Biblioteca Revistei Familia, 1997, nominalizată la „Superlativele anului” ale Revistei *Cuvântul*, București, 1997 și distinsă cu Premiul pentru debut – proză al Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Arad, 1998
- *Peisajul metaontic*, eseuri, Biblioteca Revistei Familia, 2019, volum distins cu Premiul pentru eseu al Revistei Arca, 2019
- *Tărâmurile ceții*, eseuri, Biblioteca Revistei Familia, 2020
- *Contrateme*, eseuri, Limes, 2023

Horia Al. Căbuți

PARADOXUL DE LUNI

Cu un prolog de Al. Cistelecan

LIMES
2024

O fi fost verosimilă lumea înainte de nașterea mea? Dar după moartea-mi, ce poncife mai poate rosti?

Sunt precum tampoanele dintre două vagoane ce rulează în sinistru tăcere accelerată a disipării. Zdrăngănitul meu de fiare ruginite e o zadarnică invocare a haltei.

Toți cretanii sunt mincinoși... Probabil primul paradox indestructibil consemnat în istoria gândirii. Putea autorul lui, cretanul Epimenides din Cnossos în secolul 6 î.Cr., să își imagineze cariera fulminantă pe care vorbele sale, poate aruncate doar ca un simplu artificiu verbal, ca subtilă – sau cinică – butadă, aveau să o înregistreze milenii mai târziu?

De la Sf. Pavel la logicienii secolului 20, interpretările abundă. O utilă sinteză, incluzând ample secvențe matematice, poate fi găsită în scrierile lui Anton Dumitriu. Dar nu acesta e scopul cărții pe care tocmai ați deschis-o. Ci unul mult mai „comestibil”: acela de a încerca evidențierea forței incontestabile cu care paradoxul se insinuează în gândirea rațională, silogistică, categorială. Cât deranj poate el produce în cele mai bine structurate sisteme simbolice. Dar nu numai. Ci și în așa-zisa filozofie a bunului simț, aceea a nespecialistului într-ale conceptelor, dar care își pune cu inteligență și neliniștea aferentă întrebări cu privire la sensul lucrurilor. Întrebări la care, previzibil, nu capătă răspunsuri satisfăcătoare. Sau, mai mult decât atât, dacă unele frânturi se arată laconic de pe după vreun colțșor, ele se întorc, de cele mai multe ori

persiflant, chiar împotriva mecanismului mental al celui ce a formulat problematica. Stimulând să se ivească din cețuri, pășind ingenuu și grațios printre faldurile incertitudinilor, cinic dar rafinat, enervant și sublim, distrugător și redemptoriu, paradoxul.

Logicianul austriac Kurt Gödel s-a jucat cu focul. Prin anii 1930, l-a apucat viguros de revere încercând să-l îmblânzească, să-l supună, să nu-l lase să se amuze cu sinapsele sale (deși se pare că spre finalul vieții ele au fost cele ce au cedat). N-a reușit decât să spulbere întregul travaliu al contemporanilor săi care se străduiau să formalizeze întreaga matematică într-un sistem logic de nezdruccinat. N-a izbutit decât să difuzeze în rândul logicienilor stupefația, pe care chiar și el însuși o experimenta, deși încerca să n-o lase să transpară. Sublimând-o, compensatoriu, în matematică. Uluială careia i-a dat numele de *Teorema incompletitudinii*. Stupefație provenită însă dintr-o revelație: aceea că aserțiunea epimenideană care în fapt implică un cerc vicios, o recursivitate perversă (dacă se rostește adevărul → falsitate; dacă este minciună → adevăr) are un deplin echivalent în logică: acela al propozițiilor adevărate dintr-un sistem, dar care nu pot fi demonstrate prin teoremele și operațiunile sistemului respectiv. „*Această propoziție este falsă*” ori, cu mult mai nuanțat, „*Această propoziție nu poate fi demonstrată (indecidabilă)*” – este paradoxul lui Epimenides transcris de Gödel în dialect specific. Care va să însemne că o structură logică, cu cât este mai stufoasă și elaborată, mai absolutizantă, mai râvnitoare la universalitate, cu atât manifestă carențe de completitudine: cu atât mai mult și inevitabil conține

propoziții incontestabile ca valoare de adevăr, dar care nu pot fi demonstrate în cadrul sistemului.

Pe tematică s-au scris cărți importante, unele de mare valoare. Dar vreau să extrag din această, chiar dacă lacunară, fatalmente greoaie condensare, doar un ipotetic traseu invers al semnificației: de data aceasta dinspre Gödel înspre Epimenides. Logicienii moderni, în încercarea de a soluționa incompletitudinea, au postulat existența unui nivel superior, înglobator al sistemelor logice în uz și pe care l-au denumit *metamatic*, nivel ce oferea de-acum o perspectivă „holistică”, edificatoare asupra operațiunilor și valențelor incomplete din cel *matematic*. Nivelul de sus era apt să furnizeze soluții firești pentru incongruențele din treapta de jos, aducând clarificările necesare, altminteri imposibile de la nivelul respectiv. Iar vorbele profetului cretan vizau cam același lucru. „Toți cretanii sunt mincinoși”, în rostirea unui cretan – în speță el însuși –, deci interior sistemului, se încâlcește în recursivitatea insolubilă a judecății (adevăr → falsitate; minciună → adevăr). Însă dacă apoftegma ar fi fost rostită de atenianul Solon, cel ce întâmpina pe chei corabia venită din Cnossos, personalitate care deja aparținea unui alt spațiu, incluzător al primului, cel grecesc, *metacretan*, logica tradițională era repusă în drepturi. Rostirea adevărului genera adevărul, iar minciuna producea falsitatea, la antiplod de spusele lui Epimenides.

Bun, dar atunci se poate pune o nouă întrebare: rezolvă pe deplin antinomiile spațiului *S* înființarea supra-spațiului *meta-S*? Nu cumva și aici vor putea fi formulate adevăruri nedemonstrabile prin operațiunile sale? Nu cumva algoritmicele incomplete, ca principiu, se

vor transfera, poate chiar exacerbate, la nivelul de deasupra? Nu cumva, la rândul său, *meta-S* va revendica un *meta-meta-S*?

Răspunsul este, fatalmente, afirmativ. Ceea ce ascundem aci sub preș se exhibă cu atât mai rău mirositor dincolo, în *meta*. Iar dacă aici măcar mai intuim anumite mecanisme din *meta* care ar putea da o iluzie de coerență inexplicabilelor obișnuite, dincolo de *meta* orizonturile devin ineluctabil opace. Căci acolo stă în așteptare un labirint, de-acum funest, pe lângă care cel minoic apare deloc mai spăimos decât o promenadă pe sub palmierii falezelor egee. Prin beznele căruia mișună o entitate sumbră, o creatură indescriptibilă care nu mai oferă nimic din spectacolul zeflemitor dar profund omenesc al paradoxului. Din privirile ei abisale nu mai răzbate bucuria scăpărătoare a derutei, nici șmecheria persuasivă, nici măcar ironia camaraderească. Ci frisonul.

Dintr-o incorigibilă lipsă de imaginație terminologică, hai s-o numim *para-paradox*.

Iar mai departe, în acele împărății insondabile, dincolo de „transcendentul” proximal, de boltele imediat învecinate, nu se încumetă nimeni să pășească. Nici profeții ori sofiștii antici, nici logicienii moderni, nici modesta carte pe care tocmai ați deschis-o. Nici măcar elocința indiscutabilă a teologilor.

„Nu-i niciun buric la mijlocul gliei, nici al mării.
Dacă există totuși vreunul, doar zeii-l cunosc, dar
Neștiut e de oameni.”

Versurile aparțin, după comentatorii antici, aceluiași Epimenides din Cnossos și sunt cel puțin la fel de puternice precum celebrul „toți cretanii sunt mincinoși” – care a produs atâta vâlvă logic-interpretativă în toată antichitatea, în epoca medievală, dar în special în cea contemporană. Însă „buricul” lui Epimenides a rămas în umbra istoriei, cu toate că din fibrozitatea lui pornesc invizibilele cordoane către toate formele de scepticism și agnosticism ce s-au perindat prin peisajul filosofic. Ori către seriile de dogmatisme teologice tranșante la unison pe tema capacității de cunoaștere absolută, ea aflându-se exclusiv și inamovibil în ograda transcendenței. Și, surprinzător dar pe undeva firesc, către demersurile eroice ale științei care nu izbutește, cu toate strădaniile, cu toată imagistica de tot mai mare acuratețe a îndepărtărilor cosmice, cu toată pătrunderea tehnologică în sub-elementaritatea substanței, să prindă în formule unitare acel *omphalos* matematic generator al înțelegerii funcționării lumii în ansamblul ei.

Nu s-a păstrat nimic din scrierile lui Epimenides, considerat de unele tradiții ca aparținând „celor șapte înțelepți” ai lumii grecești. Se știu puține și despre viața profetului cretan. Doar că, trimis de tatăl său să caute o oaie rătăcită, a adormit într-o peșteră mai bine de o jumătate de veac, după modelul ocultării contemporanului său iranian Zarathustra; iar la trezire a devenit un vizionar cu puteri tămăduitoare și purificatoare. Fapt care l-a determinat pe Solon să-l aducă în Atena infectată de ciumă și zguduită de răzmerițe ca să purifice orașul. Ocazie cu care ar fi declamat, la acostarea corăbiei, celebrul paradox al mincinosului. Dar „buricul” cretanului a rămas peste

milenii, din păcate, purtător al unui adevăr întunecat pe care l-am prefera într-un sfârșit expediat către acrobațiile minciunii.

Poate cel mai straniu-tulburător mesaj al cretanului ține însă de cosmogonia sa, descrisă succint de neoplatonicianul Damascius Diadohul: „Epimenides postulează două elemente primordiale: *Aerul* și *Noaptea*”. Și de epicureanul Philodemus din Gadara: „În versurile atribuite lui Epimenides, din *Aer* și *Noapte* s-au alcătuit toate, așa cum mărturisește și Homer când spune că Oceanul și Tethys au dat naștere zeilor”. Consternant! Nu aerul, apa, pământul și focul – componentele obiectelor complexe în străvechea gândire greacă; ori doar unul sau două dintre ele ca motoare ale funcționării cosmosului, după modelul presocratic încetățenit. Ci numai aerul, substanța volatilă, imponderabilă și anevoie sesizabilă, însă indiscutabilă, perceptibilă; dar nu de unul singur, ci în corelație cu noaptea, ca slăbire a luminii, categorie ce ține fără îndoială de *radiație*, de impalpabil, de manifestarea subtilă a imaterialului. De ceva ce nimeni nu a mai invocat în calitate de fundament cosmic până către vremile noastre. Epimenide a simțit persistența unei lacune în gândirea tradițională de până la el. Elementele în sine nu-și mai erau lor înșile suficiente. Era nevoie de încă un ingredient, de o cu totul altă natură, însă tot fizică, să mărturisească ceea ce crisparea substanței nu izbutește de una singură. Iar acesta nu putea ține decât de tremurul invizibilului, de zbaterea perpetuă a vidului, de neliniștea nemărginirilor ondulatorii, de neodihna crugului. Și l-a dibuit, ascuns în halucinația trepidantă a nopții cu misterele și energiile ei.

Astfel, lumea bipolară a lui Louis de Broglie, țesută din substanță și undă, bazată pe ideea particulei fundamentale ce îmbracă simultan și înfățișarea de corpuscul, cât și pe cea de vibrație, principiu ce-a revoluționat decisiv fizica, nu mai apare de-acum a fi intuiția genială a ducelui francez, pentru care a și fost recompensat cu Nobel în 1929. Ci izvorăște din chiar intuițiile proto-științifice care musteau în mințile fabuloaselor făpturi ce-au moșit și trimis în lume cultura occidentală. Și nu e singura dintre marile idei considerate producții ale inteligenței epocilor târzii dar care, printr-o arheologie bibliografică atentă, își găsesc germenele în negura istoriei.

Iar dacă am împins lucrurile până aci, hai să mai tentăm un pas: între aerul și noaptea lui Epimenides și materia și energia întunecată ce au băgat într-un blocaj teribil de neplăcut cercetarea cosmologică actuală nu e decât un „minuscul” salt de mai bine de două milenii și jumătate.

Asta da, minciună...

De mai bine de un secol, imediat după ce cercetătorii s-au încumetat să pătrundă curajos în adâncurile infrascopice ale materiei, și teoretic, și, din ce în ce mai susținut, experimental, au dat peste ascunzișuri tot mai stranii ale lumii de dincolo de puterile microscopelor. Pe care au denumit-o „cuantică”. Așa se face că au descoperit întâmplări ciudate: particule care interferează cu ele însele, corpusculi ce se află simultan în locuri diferite, aglutinarea diferenței dintre vibrație și substanță, totul căpătând o

paradoxală înfățișare de și-și; ori bizare legături instantanee între unele componente sub-atomice și care sfidează legile relativității (inseparabilitatea sau corelația cuantică). Istoria tentativelor de interpretare a acestor fenomene, precum și partizanele pleiadei de savanți pe variante, e lungă și poate fi găsită în nenumărate cărți de specialitate și de popularizare. Dar strădania de a da cât de cât o explicație inexplicabilului a născut și curente bulversante. Unul dintre ele este *supradeterminismul*, avându-l drept eminentă pe scipitorul olandez Gerard't Hooft. Oricărui micro-eveniment căruia nu îi putem da de capăt prin teoriile existente, sugerează laureatul Nobel, trebuie să îi căutăm cauza cât mai adânc în timp, eventual chiar la începuturile lui. Dacă nu putem nicicum da de pricina pentru care doi electroni corelați (ne vom mai întâlni cu acest concept) care comunică *instantaneu* între ei, indiferent cât de îndepărtați sunt unul de altul (și astfel violând amarnic legile cunoscute), atunci trebuie să ne întoarcem la Big Bang: acolo, în Marea Izbuclire de la originile Universului, s-a reglat totul astfel încât cei doi electroni acum, după o istorie de aproape 14 miliarde de ani, să aibă comportamentele și traiectoriile sincronizate și corelate care ne dau nouă știința peste cap! Să se coordoneze necoordonându-se, să facă artistice piruete în inseparabilul cuplu, valsuri ce nu sunt decât predestinate solilocvii. Ei în fapt nu comunică, ci sunt „setați” subtil încă de la Începuturi, prin reglaje ultra-fine, să se comporte, întotdeauna și în special acum, în corelație.

Amețitor. Totul e supra-determinat. Niciun bombardament fonic al vreunui atom, nicio reacție chimică de substituție, să nu mai vorbim de lucrurile mai complicate cum e căderea unui asteroid ori izbucnirea unui război nu

se produc doar așa, că li s-a năzărit lor și că sunt îndeplinite condițiile necesare. Ci totul a fost „scris”, în toate neverosimilele infra-detaliu, în tocmai clipa în care Nelumea s-a transformat în Univers...

Cu ani în urmă mai dădusem peste schemă, dar exprimată în cu totul alt registru și în altă epocă. La fel de amețitor. Meister Eckhart, acum vreo șapte secole: „El [Dumnezeu] trăiește faptul că tu mâine îl vei chema și ruga, iar Dumnezeu nu îți împlinește mâine chemarea și ruga ta căci el a împlinit-o în veșnicia sa mai înainte ca tu să fii o ființă omenească. Iar dacă ruga ta nu este stăruitoare și temeinică, Dumnezeu nu ți-o refuză acum, căci el a refuzat-o deja în veșnicia sa (...) și Dumnezeu n-a creat nimic nou, toate lucrurile fiind, pentru el, îndeplinite dinainte”.

După toate astea își mai găsește cineva apetitul să formuleze ecuații, să emită silogisme ori principii etice și metafizice? Să lanseze ipoteze, leme și previziuni, să execute cele mai spectaculoase acrobații categoriale? Cred că singura ustensilă valabilă rămâne, hâtră și necruțătoare, paradoxul...

Despre paradox s-au scris cărți masive și incitante, unele chiar remarcabile. Dar cred că nimeni n-a prins termenul în lațul scipitor-diversionist al esențialității așa cum a făcut-o Cioran.

„paradoxul izvorăște din condiția nedesăvârșirii” (trăsătură umană de netăgăduit, deci lumea e inconceptibilă în absența lui)

„joc irresponsabil”, „imoralitate teoretică” (etica și epistemologia devin un gen de *ludus sollemnis*)

„În paradox, rațiunea se anulează pe ea însăși”!

Or, urmărind mai pe ocolite firul gândirii cioraniene, înspre ce teritorii poate duce infarctul rațiunii?: „Mistica este suprema expresie a gândirii paradoxale”.

E un soi de sedativ care anesteziază „teama neînțeleșului” din preajma dumnezeirii (necunoscuta de diamant din chinuitoarea ecuație a firii). Îl utilizează și sfinții, chiar intensiv, în aclimatizarea cu „indescifrabilul divin”. Îl utilizăm și noi, fiecare, în rostogolul disperărilor. Dar e greu de intuit, probabil imposibil, dacă traiecul disperărilor nu are și un sens revers. Dacă transcendența, oripilată de asaltul rațional al neobrăzatei minți umane, nu i-a administrat un jet de gaz iritant, deviindu-i decisiv elocința către labirinturile aporetice.

S-o fi ivit paradoxul în lume pe post de kit de securitate al ogrăzii celeste?

Dacă ar fi să geometrizăm mecanismul paradoxurilor cred că am putea distinge trei mari categorii:

1. *Paradoxul-hiperbolă*. Extinde evenimentul unic înspre totalitate, particularul înspre general. Cea mai bună ilustrare, paradoxul mincinosului al lui Epimenide din Cnossos: *toți cretanii sunt mincinoși*. Dincolo de fabuloasele sale interpretări logice, străvechea antinomie ne arată extrem de simplu tendința intelectului uman de a sparge monotonie silogismului simplu și a o proiecta în complexitatea de pe treptele superioare. La urma urmei minciuna în sine e o chestiune extrem de relativă. Atât de

relativă încât, cum insinuează profetul cretan, ușor poate fi urcată la înălțimea nivelului general. Toate pisicile sunt negre reprezintă evident un neadevăr, dar, spre exemplu, într-o noapte fără lună, ele se pot înfățișa ca fiind negre. La fel, și cretanii cei mai ingenui pot ajunge în situații-limită în care utilizarea unei minciuni le salvează existența. Unul-toți reprezintă de-acum un binom în care termenii sunt separați strict conjunctural. Și exclusiv cantitativ. Minciuna e universală și democratizabilă. Doar stilul îi nuanțează înfățișările. Minciuna infantilă a copilului diferă exclusiv retoric de minciuna culpabilă a adultului și ambele de minciuna metafizică a zeilor. Peste toate, paradoxul minte inflaționar, sclipitor și dezinteresat. Irezistibil!

2. *Paradoxul-elipsă*. Aici mișcarea e oarecum inversă: marele se dizolvă în mic, generalul cel infailibil nu poate depăși insignifianța particularului, *supra* se împiedică fatal în *infra*. Totalitatea își amintește că e alcătuită din pulberi de praf care nu manifestă nici pe departe conformismul la magnificența ei. Iar ele își arată mereu minusculii dințișori tăioși ce-i zgâlție serioș grandoarea. Astfel stau lucrurile cu aporia lui Zenon referitoare la Ahile și broasca țestoasă. Mișcarea celebrului fiu al lui Peleus, fundamental mai viguroasă decât cea a reptilei, se încâlcește însă derizoriu în infrascopia infinită a spațiului. Ca să faci un pas trebuie să faci întâi o jumătate, apoi jumătatea jumătății, apoi jumătatea acesteia... Neizbutind să se descătușeze din întunecimea lanțurilor nevăzute ale ei, nu poate decât să privească neputincios înspre faldurile grosolane ale vizibilului. Un gigant cu picioare de lut, cum ar fi spus profetul Daniel, relativizând întreaga lume fenomenală.

3. *Paradoxul-bucă* sau *paradoxul circular*. Este poate cel mai spectaculos și mai nesoluționabil. Avem aici situația unei afirmații aparent neparadoxale ce se întoarce către chiar originea sa, negând-o, transformând judecata într-o „insolubilă” – după expresia gânditorilor medievali. Sau chiar în contrariul ei. Se poate exemplifica, mai apropiat de vremile noastre, prin paradoxul lui Berdiaev: Creația divină a fost coruptă prin păcatul primordial; creativitatea umană (incluzând aici toate speciile ei, de la artă, gândire, inovație, până la dogmă) are rolul de a aneantiza păcatul și a restabili orizontul mântuirii. Numai că apare o complicație: originea creativității omenești se află tocmai în păcatul edenic. Absența episodului degustării din mărul cunoașterii ar fi generat o istorie în coordonatele trândăviei, nicidecum ale travaliului creativ. Cele două (păcatul și creativitatea) sunt în fapt simultane, nu succesive, așa cum sugerează gânditorul rus. În chiar clipa comiterii păcatului, sancțiunea divină a forțat ivirea creativității ca factor de supraviețuire. Așadar ambele pornesc deodată de lângă trunchiul mărului în direcții opuse, urmându-și căile arcuite, dar trăgând discret cu ochiul către celălalt traseu. Ele se vor întâlni undeva la antipodul cercului. Și unul, și cealaltă sunt perfect conștienți că întâlnirea va însemna aneantizarea ambilor, așa cum materia și antimateria se distrug la contact. Păcatul știe că a stârnit creativitatea care-l vânează, dar asta îi conferă energii lucrative sporite. Iar creativitatea, oripilată de originea ei păcătoasă, încearcă să ascundă sub preș adevărul că fără păcat ar fi fost doar o lăncezeală insipidă. Așa că ambele sunt interesate să țină cercul cât mai larg, să îndepărteze punctul geometric al impactului spre zăările neatînse.

Orice slăbire a fragilului echilibru le-ar distruge însăși substanța. Orice năpustire decisivă asupra adversarului înainte de capăt, implică o micșorare a cercului, le spulberă fără urmă. Dar nu doar ele dispar: mișcarea anulează ontologic inclusiv Creația divină, devenită brusc o paternitate peste inexistente. Neantul resuscitat. Asemănător cu scenariul paradoxului lui Stephen Hawking despre călătorul în timp care își ucide străbunica. Buclele în general sunt scule periculoase într-o lume exasperant liniară.

Dar indiferent de forma geometrică, fără paradox am fi, certamente, mai riguroși. Și mult mai plictisiți...

Dacă Zenon ar fi avut dreptate, eram un fel de nemuritori. Sau mai degrabă niște muritori amputați de moarte. Parcurgerea vieții devenea un lanț nesfârșit de străbateri de jumătăți. Din ce în ce mai mici, dar irefutabile. Însă și clipa fatală ar fi fost supusă aceluiași algoritm. Căci între ultima suflare de viață și extincție am avea de expirat întâi o jumătate de suflu. Apoi jumătatea jumătății. Apoi jumătatea acesteia. Am rămâne suspendați etern în infinitezimalul trecerii, între ființă și ne-ființă. Între deja-nu-mai-existent și aproape-inexistent. Similar vânătorului Gracchus al lui Kafka a cărui luntre mortuară a ratat poarta dintre lumi și rătăcește fără capăt între tărâmurile. Dar și asemeni unui ipotetic astronaut dornic să exploreze o gaură neagră și pentru care, în clipa atingerii orizontului ei, timpul îngheață.